

TASARIM KAVRAMINDA DEĞİŞEN İNSAN FAKTÖRÜ VE DEĞİŞEN KAPSAYICI TASARIM YAKLAŞIMLARI¹

Arş. Gör. Zeynep ACIRLI*

İstanbul Ayyansaray Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü
zeynepacirli@ayvansaray.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0753-5529

Dr. Öğr. Üyesi Özge KANDEMİR

Eskişehir Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi İç Mimarlık Bölümü
ozgekandemir@eskisehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7999-5845

Özet

Tasarım kavramının başlangıç noktası insanlık tarihi ile paralel kabul edilmektedir. Varoluşu insana dayanan tasarlama eyleminde, hem soyut hem de somut tüm ürünler insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere ele alınmaktadır. Bu süreçte insana ait fiziksel, kültürel ve algısal özellikler belirleyici roller üstlenmektedir. Tasarım sürecinde insanın kavranış biçimi, sonuç ürünün yapısını belirleyen temel faktörlerden biridir. Tarihsel süreçte bu yönde yaşanan değişiklikler, tasarım yaklaşımlarını da değiştirerek dönüştürmüştür. Bu çerçevede çalışmada insan faktörünün kavranış biçiminin tasarım sürecini etkilemedeki belirleyici rolünün açığa çıkartılması amaçlanmıştır. Burada tasarlanan ürün, mekân ya da hizmetlerin kullanılabilirliğini sağlamaya yönelik ortaya çıkan tasarım yaklaşımlarının insan faktörünü ele alış biçimleri ile değerlendirilmesi önemli bulunmuştur. Bu doğrultuda çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılarak, veriler nitel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Yapılan uluslararası ve ulusal araştırmalar ve istatistik çalışmalarından elde edilen nicel verilere yer verilmiştir. En temelde, açığa çıkan herhangi bir tasarımın herkesi etkilemesinin, yapılan tasarımlarda toplumun bütününe göz önüne alınmasını gerektirdiği görülmüştür. Burada öne çıkan kavram ise tasarımda kapsayıcılık olup, insanların yaşam süreleri boyunca sahip olduğu geçici ya da kalıcı engellerin göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir. Bu kapsamda giderek günümüz tasarım yaklaşımlarında, sahip olduğu bedensel ve algısal kapasiteleriyle çeşitlenen insan faktörünün bütüncül olarak değerlendirilmeye başlandığı gözlenmiştir. Sonuç olarak tarihsel süreçte insan faktörüne bakış ile tasarım yaklaşımlarının birbirine koşut bir biçimde ilerlediği dikkat çekmiştir. Günümüzde geliştirilen tasarım yaklaşımlarının her birinde ise “normal insan” tipolojisinin geride bırakılmaya çalışıldığı gözlenmiştir. Bu noktada ele alınan çalışmada tasarım alanlarında insana yönelik bütüncül bir bakış açısının geliştirilmesinin, tasarım yaklaşımlarını da daha çağdaş hale getireceği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasarım Kavramı, İnsan Faktörü, Kapsayıcı Tasarım, Tasarım Yaklaşımları.

Atf:

Acırlı, Z., Kandemir, Ö. (2020). *Tasarım Kavramında Değişen İnsan Faktörü ve Değişen Kapsayıcı Tasarım Yaklaşımları*. IDA: International Design and Art Journal, 2(2), s.193-211.

¹ Bu çalışma Mayıs 2020 tarihinde Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü İçmimarlık Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiş olan “Tasarım ve Erişilebilirlik Kavramları Arasındaki Çok Boyutlu İlişkinin İç Mekân Tasarımı Üzerinden Değerlendirilmesi” başlıklı tez çalışmasından hazırlanmıştır.

* Sorumlu Yazar

CHANGING HUMAN FACTOR IN THE CONCEPT OF DESIGN AND CHANGING INCLUSIVE DESIGN APPROACHES¹

Arş. Gör. Zeynep ACIRLI*

İstanbul Ayvansaray University Faculty of Fine Arts, Design and Architecture Department of Interior Architecture

zeynepacirli@ayvansaray.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0753-5529

Dr. Öğr. Üyesi Özge KANDEMİR

Eskişehir Technical University Faculty of Architecture and Design Department of Interior Architecture

ozgekandemir@eskisehir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7999-5845

Abstract

The starting point of the design concept is considered concurrent with the history of humanity. In designing, which directly depends on humans with its existence, all the products, both abstract and concrete, are addressed to meet the needs of human beings. In this process, the physical, cultural, and perceptual characteristics of human play decisive roles. In the design process, human perception is one of the main factors that determine the structure of the resulting product. These kind of historical changes have transformed design approaches through alteration. In this framework, it is aimed to reveal the determinant role of the understanding of the human factor in influencing the design process. It is important to evaluate the design approaches ensuring the usability of the products, spaces, or services in terms of way they handle the human factor. Therefore, the descriptive research method has been used in this study. The obtained data has been evaluated by using the qualitative analysis method, besides the quantitative data obtained from both international and national studies as well as statistics have been included. According to the acquired data, it has been observed that any design product which affects everyone's needs requires to be taken into account for the entire of society. The concept that stands out here is inclusivity in design, which requires considering both the temporary or permanent obstacles that people have throughout their lifetime. In this context, it has been observed that in today's design approaches, the human factor, which has diversified with its physical and perceptual capacities, has begun to be evaluated interestedly. As a result, it has been found that in the historical process, the design approaches and the view of the human factor have progressed correspondingly with each other. Also, it has been observed that the typology of "normal human" is tried to be left behind in each of the design approaches developed today. At this point, it is seen that developing an integrated perspective towards the human factor in design fields will make design approaches more contemporary.

Keywords: Design Concept, Human Factor, Inclusive Design, Design Approaches.

Citation:

Acırlı, Z., Kandemir, Ö. (2020). *Tasarım Kavramında Değişen İnsan Faktörü ve Değişen Kapsayıcı Tasarım Yaklaşımları*. IDA: International Design and Art Journal, 2(2), p.193-211.

¹ This study is prepared from the thesis titled "Evaluation of the Multi-Dimensional Relationships Between the Concepts of Design and Accessibility on Interior Design" which was accepted as the Master Thesis of the Department of Interior Design at Anadolu University Institute of Fine Arts on May 2020.

* Corresponding Author

1. Giriş

İnsani bir eylem olarak açığa çıkan tasarımın hayatımızın her alanında yer aldığı görülmektedir. Bireyler günlük hayatlarını devam ettirebilmek için pek çok tasarlanmış soyut-somut oluşuma ihtiyaç duymaktadır. Bu durum, içinde yaşadığımız mekânların, kullandığımız ürünlerin, yaş, yetenek ve deneyim olarak farklılaşan geniş bir insan kitlesine hitap etmesini zorunlu kılmaktadır. Oysaki yaşadığımız çevrede konutlardan kamusal mekânlara, sirkülasyon alanlarından ulaşım araçlarına tüm araç ve ortamların ortalama insana göre tasarlandığı, insanların sahip oldukları fiziksel, sosyo-kültürel ve bilişsel özelliklerden dolayı çeşitlilik gösterdiği gerçeğinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu noktada standart hale getirilmiş “normal insan” tipolojisiyle tasarımların toplumdaki çeşitliliğe cevap veremez hale geldiği dikkat çekmektedir. İnsanların normal olan ya da olmayanlar şeklinde ayrıldığı yaklaşımlarla elde edilen tasarımların, bazı gruplara kullanımalarının kapatılması ile sonuçlandığı ve bu durumun da tasarımları, kapsayıcılık özelliğinden uzaklaştırır hale getirdiği gözlenmektedir.

Oysaki tasarım alanları ve açığa çıkardıkları ürünler, değişen insan faktörüyle kapsayıcılık özelliği barındıran tasarım yaklaşımlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu yaklaşımlar, her bir bireyin kendi koşulları içerisinde değerlendirildiği, her bir tasarımın toplumda yer alan tüm bireyler tarafından kullanıldığı bir yapıya sahip olmayı gerektirmektedir. Burada toplumdaki tüm bireylerin herhangi bir fiziksel-bilişsel kullanım güçlüğü ile karşılaşmadan tasarlanmış her bir ürünle etkileşime girebilmesi ve tasarımlara eşit şekilde erişebilmelerinin olanaklı kılınması önemli hale gelmektedir. Temel hedef ise bir ayrıştırma ya da öne çıkartma olmadan, sosyo-kültürel, bilişsel ve fiziksel tüm çeşitliliğiyle bütün insanları kapsayan bir tasarım yaklaşımının benimsenmesidir. Bu çerçevede kapsayıcı tasarımların olanaklı kılınabilmesinde, tasarlama eyleminde değişen insan faktörünün yeniden irdelenmesi gereklilik haline gelmiştir. Bu doğrultuda tasarım alanlarında insana dair yapılan güncel sorgulamalar yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamış, geliştirilen her bir yaklaşımda insanın konumu ve deneyimi daha geniş bir perspektifte değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda tasarlama eyleminin insan faktörü üzerinden ele alınması, tarihi süreçte geliştirilen tasarım yaklaşımlarının ortak paydasını oluşturur niteliktedir.

2. Tasarım Kavramı ve Eyleminde İnsan Faktörü

İnsana yönelik fiziksel, sosyo-kültürel, psikolojik veriler ve değerler tasarım sürecinde belirleyici olmaktadır. İnsanlar arasındaki bu özellikler farklılıklar içerirken, her bir insanın yaşam süresi boyunca değişimler göstermektedir. Bu durumda tasarlama eyleminde insanın yerini sorgulayan Norman'ın (2017: 256-257) deyiimiyle ortalama insan diye bir şey bulunmamaktadır ve bu durum genellikle herkese uygun tek bir çözüm bulması gereken tasarımcı açısından da sorun oluşturmaktadır. Norman, tasarımcının, elindeki verilerle neredeyse herkesin, örneğin, % 90-95, belki de % 99'a giren herkesin gereksinimlerini karşılamaya çalıştığını, ancak dünyadaki insanların % 99'u için tasarım yapıldığında dahi 70 milyon insanın bunun dışında kaldığını dile getirmektedir. İyi tasarımın, kullanılabilir ve anlaşılabilir tasarım olduğunu dile getiren Norman'a göre, bu durumda bireyin ilgi ve beceri düzeyine göre tasarım yapılmalı, fazlasıyla genellenmiş, doğruluğu olmayan basmakalıp tanımlardan da kaçınılmalıdır (Norman, 2017: 256-257). Bu durumda tasarımcılar kendi kişisel özelliklerini bir kenara koyarak ürünlere, mekânlara ve çevrelere bir bütün olarak bakıp, bireylere eşdeğer deneyimler sağlayan tasarımlar ortaya koymalıdır (National Disability Authority). Yapılan tasarımlarda kullanıcı gereksinimleri sadece belirli bir bakış açısı ile değerlendirilmemeli, dolayısıyla çevre, mekân, donatım ve ürünler belirli özellikleri olan gruplara da kapalı hale getirilmemelidir (Hall ve Imrie 1999'dan aktaran Hacıhasanoğlu, 2003: 101).

Bu çerçevede hayatın her alanında yer alan tasarımların, toplumdaki tüm bireyler tarafından bağımsız bir biçimde kullanılabilmesi temel hedef olmalı, yapılan tasarımlarda bireylerin sahip olduğu fiziksel ve bilişsel özellikler mümkün olan en geniş perspektifte düşünülmelidir. Dünyada tıp alanındaki gelişmeler sonucu insanların hastalıklardan ve kazalardan yüksek oranda kurtulabilmeleri, nüfus artışı, kentleşme, yaşanan savaşlar ve doğal afetler, insan ömrünün uzaması, insanlık hallerindeki çeşitlenmenin

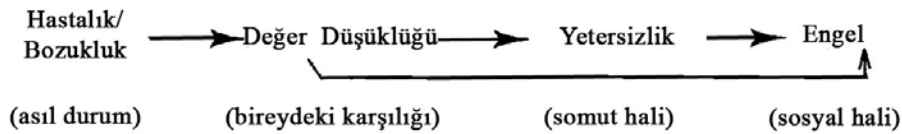
artmasına, farklı özelliklere sahip bireylerin bir arada yaşamasına sebep olmaktadır. Çocukların, yaşlılar, hamileler, bebek arabalıları, eşya ve yük taşıyanlar, iri ve şişman kişiler, çok uzun ve çok kısa boylu kişilerin bu çeşitliliğin yalnızca bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. İnsanın değişen bir olgu olduğu gerçeği fiziksel ve bilişsel özelliklerinin zaman içerisinde dönüşmesine, yaşam süreci boyunca birçok değişim geçirmesine neden olmaktadır. Bu süreçte fiziksel olarak bireyin doğumdan ölüme yaşadığı geçici ya da kalıcı değişimler: sakatlanmalar, hamilelikler gibi en genel çerçevede engeller olarak görülmektedir. Bireylerin gün içinde yaşadıkları uykusuzluk, yorgunluk, dikkat eksikliği gibi durumlar dahi engel kapsamına girmektedir. İster tümel ister tikel olsun insan yaşamı değişirken engellere maruz kalabilmekte, bu çerçevede engel kavramı tasarımda herkes için erişilebilir nitelikte düzenlemeler yapılabilmesi için önemli hale gelmektedir.

Engellilik ile ilgili yapılan tanımlara bakıldığında engelli bireyler Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nde "çeşitli engellerle karşılaşmaları halinde diğer bireylerle eşit bir biçimde topluma tam ve etkili şekilde katılmalarını engelleyen uzun süreli fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal sakatlığı olan kişiler" olarak tanımlanmaktadır (BM Engelli Hakları Sözleşmesi, 2006). Türk Standartlarına göre engellilik, özründen dolayı yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel faktörler açısından kişinin toplumsal rollerini yerine getirmesinin kısıtlanması, yani engellenmesi durumu olarak nitelendirilmektedir. Burada özrürlük nedeniyle oluşan sınırlılıklar, sosyal yaşamı sınırladığında, kişinin yalnızca özürürlü olmakla kalmadığı, aynı zamanda "engelli" haline geldiği belirtilmiştir (Türk Standardı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2012: 2). Bu çerçevede Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization/WHO) 1980 yılında yürüttüğü Değer Düşüklüklerinin, Yetersizliklerin ve Engellerin Uluslararası Sınıflandırılması (International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps) isimli çalışmasında engellilik ile ilgili durumları tanımlayarak konu ile ilgili kavramsal bir çerçeve sunmuştur. Uluslararası alanda kabul gören bir sınıflandırma olan bu çalışmada yapılan tanımlar ise şu şekildedir:

Değer düşüklüğü (*Impairment*): Sağlık deneyimi bağlamında, psikolojik, fizyolojik ve anatomik yapı veya fonksiyonda meydana gelen herhangi bir kayıp ya da anormallik,

Yetersizlik (*Disability*): Bireyin günlük hayatında herhangi bir faaliyeti gerçekleştirme yeteneğindeki kısıtlılık ya da eksiklik,

Engel (*Handicap*): Belirli bir birey için, yaş, cinsiyet ve sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak normal bir rolün yerine getirilmesini sınırlayan veya engelleyen dezavantajdır (WHO, 1980: 27-29).

Görsel 1. Engelliliğin Tanımlanan Boyutları Arasındaki İlişki (WHO, 1980: 30).

Bu bağlamda bireylerin sahip oldukları özürlerden dolayı toplum yaşamı içerisinde sosyal, kültürel, ekonomik faaliyetlere diğer bireylerle eşit ya da eşdeğer düzeyde katılım fırsatı bulamama durumunun engellilik olarak tanımlandığı görülmektedir. Kısacası engellilik, toplumun özürürlüğe ya da farklı insanlık hallerine olan tepkisi haline gelmektedir. Bu noktada bireyler arasındaki fiziksel ve bilişsel farklılıklar bireylerin yaşadıkları çevrenin ve kullandıkları ürünlerin tasarlanma şeklinin önemini arttırmaktadır. Yapılan tasarımların niteliği bireylerin çevresi ile olan etkileşiminde belirleyici bir rol üstlenerek kimi zaman bireyleri engellemekte ve engelliliğe neden olmaktadır. Bu durumda tasarımcıların, öncelikleri ve tutumları farklı biçimde yaşayan ya da yaşamak durumunda kalan bireylere eşit haklar ve kolaylıklar sağlayacak tasarımlar yapmak olmalıdır. Yapılan tasarımların genel olarak

insanlar için olması, beraberinde kapsayıcı olmasını da gerektirmektedir. Oysaki kentsel ölçekten ürün ölçeğine yapılan tasarımlarda farklı özelliklere sahip bireyler göz önünde bulundurulmamaktadır. Bu bağlamda bireyler tasarlanmış çevrelerde ya da ürünlerde fiziksel, sosyo-kültürel, bilişsel, psikolojik birçok engelle karşılaşabilmektedir. Bireylerin bu şekilde engellenmesi temel yaşam haklarından yararlanmasını imkânsız kılarak toplumsal yaşamdan soyutlanmasına neden olabilmektedir.

Genel olarak zaman içerisinde engellenen insan sayısında yaşanan artışın, konuya verilen önemi arttırdığı, dünyada ve Türkiye’de bu bağlamda çalışmalar yürütülmesine sebep olduğu görülmektedir. Örneğin Dünya Engellilik Raporu’nda (2011: 1) belirtildiği gibi, Dünya Sağlık Örgütü’nün 1970’lere ait tahminlerinde engellilerin Dünya nüfusundaki oranı %10 iken 2010 tahminlerine göre, bir milyardan fazla insanın veya dünya nüfusunun yaklaşık %15’inin bir tür engellilik ile yaşadığı tahmin edilmektedir.

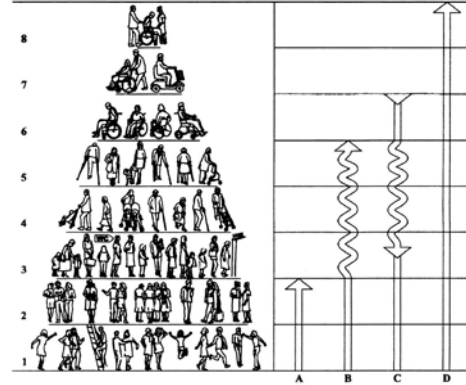
Engelli nüfusun tespit edilmesi amacıyla ulusal düzeyde yapılan ilk araştırma olan Türkiye Özürlüler Araştırması da, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı ile işbirliğinde Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından uygulanmış ve 2002 yılında yayınlanmıştır. Buna göre özürlü olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 12,29’dur. Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel özürlülerin oranı %2,58 iken süregen hastalığı olanların oranı ise % 9,70’dir (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, 2004: 5). Ayrıca Türkiye’deki engellilere yönelik düzenlemelerin değerlendirilmesi amacıyla, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından “Belediyelerin Engellilere Yönelik Hizmetleri” araştırması yapılmıştır. 2009 ile 2018 yılları arasında bireylerin memnuniyet yüzdelerindeki artış, tasarımın kapsayıcılığı konusunun hem Dünyada hem de Türkiye’de her geçen gün önem kazandığını, toplumdaki bireylerin çeşitliliğini dikkate alan tasarımların yapıldığını göstermektedir.

Engellilik konusunun önemli alt başlıklarından birinin de yaşlanma olduğu görülmektedir. 2020 yılına gelindiğinde, Birleşik Krallık’taki yetişkin nüfusun yarıya yakınının 50 yaşın üzerinde; ABD nüfusunun % 20’sinin ve Japon nüfusunun % 25’inin 65 yaşın üzerinde olacağı öngörülmektedir (Burton ve Mitchell, 2006: 5). Dünya Nüfusunun yaşlanma verilerine göre, 2050’de, dünya nüfusunun yaklaşık yarısı, nüfusun en az % 20’sinin 60 yaş ve üstü olduğu ülkelerde veya bölgelerde yaşayacak ve her dört kişiden biri yaşlı insanların nüfusun % 30’undan fazlasını oluşturduğu ülkelerde yaşamını devam ettirecektir (Department of Economic and Social Affairs Population Division, 2015: 32). Yapılan bir diğer çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu Hayat Tabloları çalışması ile her yaştaki nüfusun ölümlülük olasılıklarını ve hayatta kalma sürelerini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Çalışmanın ilk kez yapıldığı yıl olan 2013’de Türkiye geneli için doğuştan beklenen yaşam süresi 76,3 yıl (TÜİK, 2014) iken 2015/2017 yılında yapılan son çalışmada bu süre 78 yıl olarak açıklanmıştır (TÜİK, 2018).

Yapılan çalışmalar hem Türkiye’de hem de dünyada engelli bireylerin sayısının her geçen gün arttığını, nüfusun yaşlandığını göstermektedir. Artan ortalama yaşam süresi, bireylerin fiziksel ve bilişsel özelliklerinde yaşadığı değişimler insan faktörünün tasarlama eylemindeki yerinin irdelenmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu çerçevede tasarımın kullanılabilirliğinin bireyin fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarına bağlı olduğu, merkezde yer alan insan kavramının aynı zamanda topluma tümel bir bakış sunduğu görülmektedir. Bu noktada bireyin gereksinimlerinin ne olduğu bağlamında Maslow’un ihtiyaçlar piramidi ile tasarımların herkes için yapılması, bireylerin fırsat ve olanaklardan eşit derecede yararlanma hakkına sahip olması kapsamında Goldsmith’in (2000: 3) evrensel tasarım piramidinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi önemli bulunmaktadır (Görsel 3).

Maslow’a göre insan ihtiyaçlarının ilk basamağını beslenme, uyku, boşaltım gibi fizyolojik gereksinimler oluşturmaktadır. Daha sonraki basamakta kişinin güvenlik gereksinimleri yer alırken, bir üst basamak, ait olma ve sevgi gereksinimleri ile ilgilidir. Son basamakta ise yaratıcılık, problem çözme gibi konuları içeren kişinin kendini gerçekleştirme gereksinimi yer almaktadır (Maslow, 1943: 389-389). Goldsmith’in evrensel tasarım piramidinde ise 8. seviyenin 1. basamağında herhangi bir hareket kısıtlaması bulunmayan zinde ve çevik insanlar yer alırken 2. basamağında atletik olmasa bile kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen ve herhangi bir yetersizlik yaşamayan insanlar yer almaktadır. 4. sırada kendini sakat olarak görmeyen ancak bir yardımcı eleman sayesinde etrafta dolaşabilen, 5. sırada engelli

ancak ayakta gezebilen insanlar bulunurken daha üst basamaklarda diğer bireylerden yardım almaya ihtiyacı olan engelli kişiler yer almaktadır (Goldsmith, 2000: 2). Piramidin ilk basamağında tasarımcıların ortalama kullanıcı grup olarak dikkate aldığı insanlar bulunduğu üst basamaklara çıkıldıkça yapılan tasarımlarda dışarıda bırakılan, göz ardı edilen bireylerin yer aldığı görülmektedir. Goldsmith kullanıcı gruplarını sınıflandırdığı piramitte yapılan tasarımların evrensel tasarım anlayışına yaklaşma durumunu A, B, C ve D noktaları ile belirtmiştir. D noktasında, yapılan tasarımlarda toplumdaki tüm bireyler dikkate alınmış, tasarımın özünde yer alan kapsayıcılık kavramı vurgulanmıştır.

Görsel 2. İhtiyaçlar Piramidi (Maslow, 1943: 388/9). **Görsel 3.** Evrensel Tasarım Piramidi (Goldsmith, 2000: 3).

Maslow insan gereksinimlerini fiziksel ve sosyal boyutlarıyla değerlendirirken Goldsmith tasarımın kapsayıcılığına yönelik verileri insanların hareket kapasiteleri, yaşam süreleri gibi fizyolojik veriler bağlamında değerlendirmektedir. Maslow bireyin yaşamında doyum noktasına ulaşabilmesi için karşılanması gereken fiziksel, bilişsel, duygusal ihtiyaçlara dair bir çerçeve sunarken, Goldsmith bu beklenti, ihtiyaç ve isteklerin karşılanmasına ilişkin adımların kapsayıcı olması gerektiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda Goldsmith bireylerin yeteneğinin değişkenlere bağlı göreceli bir kavram olduğunu ve yapılan tasarımlara nasıl yansıtıldığını evrensel tasarım piramidi ile anlatmaktadır. Bu noktada toplum içerisinde yer alan her birey tüm mekânlara erişebilmek ve onu kullanabilmek hakkına sahiptir. Yaşam koşullarının herkes için eşit olduğu bir toplumsal yapının oluşturulabilmesi; yapılan tasarımların özürsüzlük, yaşlılar, çocuklar gibi farklı insanlık hallerine sahip bireyler için özel düzenlemeler gerektirmeyen, tüm bireyleri içine alan kapsayıcılıkta olmalarına bağlı hale gelmektedir.

Bu bağlamda toplumdaki bütün bireyleri kapsayan tasarımlar yapmanın önemi her geçen gün artmaktadır. Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı'ndan aktarımla kapsayıcılık kavramı, bireylerin yaşamdaki tüm potansiyellerine ulaşabilmeleri için herkese fırsat eşitliği sağlayan bir süreç olarak görülmektedir. Bu çok boyutlu süreç toplumun her üyesinin yaşamın her alanına tam ve aktif katılımını sağlayacak koşullar yaratmayı amaçlamaktadır (Department of Economic and Social Affairs, 2009: 3). Koca ve Yılmaz (2017: 16), tasarımcıların, bütün sınırlamaların ve engellerin daha başından yaratılmasını önlemek ve var olan engelleri ortadan kaldırmak konusunda sorumluluk altında olduğunu, bu sorumluluğun, tasarım sürecinde "içerilen insanların" kapsamının genişletilmesi ile mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Heylighen'in ifadesiyle de tasarımcılar arasında bireylerin engelli olma durumu tasarım özgürlüğünü kısıtlayan bir veri olarak görülebilmekteyken (2012: 23), yapılan tasarımlara engelli kullanıcıların deneyim ve perspektiflerinin eklenmesi çok yönlü ve kapsayıcı tasarımları ortaya çıkartabilmektedir (2012: 37).

Bu noktada Taneli'nin ifadesiyle artık tasarım bir "başka" kişi için olmaktan çıkmış, "bir başka ben" için irdelenir duruma gelmiştir; bu da problemi çok daha anlaşılabilir ve elle tutulur hale getirmektedir (Taneli, 2009). Hanson (2004: 10) ise tasarım sonucu ortaya çıkan ürün ve mekânların insanlarla etkileşimini şu şekilde ifade etmiştir: Kötü tasarlanmış yapılar ve ürünler fiziksel, duyuşsal veya bilişsel engelli olanları, yaşlıları, çocukları, bebekli bireyleri, daha büyük, daha uzun veya daha küçük insanları

engelliyerek günlük hayatın dışında bırakılmaktadır. Bu yapılar ve ürünler bazı özellikleri ile genç ve sağlıklı bireyler için bile uygun olmayabilir. Neredeyse toplumdaki tüm bireyler, yaşamlarının bir döneminde yapıları çevrenin kullanılmasında bir sorunla karşılaşır. Bu durum herkesi yapılan tasarımların potansiyel veya gerçek mağdurları haline getirmektedir.

Genel olarak yapıları çevrenin, mekânların ve ürünlerin herkesin sağlıklı ve genç olarak görüldüğü senaryolara göre tasarlandığı görülmektedir. Toplumda yaşayan bireyleri tam ya da yarı bağımlı hale getiren bu durum, bireylerin günlük aktivitelerini yerine getirmelerini, kültürel ya da sosyal hayata katılabilmelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Yapılı çevrede, tasarlanan ürünlerde, karşılaşılan zorluklar; kalıcı engel durumuna sahip bireylere, geçici engel durumu ile karşılaşan bireylere, kısacası toplumun tüm bireyelerine etki etmektedir. Ana problem bireyelerin, toplumsal ve sosyal alanların, ürünlerin ve hizmetlerin kullanımında eşit şartlara sahip olamaması haline gelmektedir. Bu konuda bireysel ve toplumsal olarak bilinçlenmeyle birlikte toplumun ve yönetimlerin insana yönelik bakışımın giderek değiştiği görülmektedir. Zaman içerisinde toplumdaki bireyelerin tasarlanan mekân, ürün ve hizmetlere erişimi, çağdaşlık düzeyinin bir göstergesi olarak kabul görür hale gelmiştir.

Gelişen ve değişen toplum yapısı ile birlikte, engellilerin ise tedavi edilmesi gereken tıbbi bir duruma sahip bireyeler olarak tanımlanması durumunun ortadan kalktığı da görülmektedir. Engellenen bireyelerin kişisel bir trajediye sahip olduğunun kabul edilmesi ve “normal” kavramının dışında tutulması zaman içerisinde toplulukları ve kurumları harekete geçirmiştir. Birçok kurum ve kuruluş bireyelerin erişim ve yaşam hakkı kapsamında fiziksel, duyuşal veya bilişsel gereksinimlerine saygı duyulması gerekliliğini dile getirmiştir. Bu çerçevede yapılan çalışmalar³ bireyin toplum içerisindeki konumunu belirlerken, değişim gösteren insan faktörüne cevap verebilen tasarımlara duyulan ihtiyacın dile getirilmesini sağlar hale gelmiştir.

Hanson (2004: 7) genel olarak bireyelerin engelliliği toplumun dayattığı bir kısıtlama olarak görmesi ve alternatif engellilik tanımları aramasının engelliliği bir sosyal adalet ve katılım sorunu haline getirdiğini dile getirmektedir. Gleeson'un ifadesiyle feodalizmde, engelli köylülerin fiziksel özellikleri bağımsız bir sosyal alan tanımı oluşturmuş, kendini yaratma gücünün antitezi olarak sakatlık, köylü yaşamını çevreleyen ve destekleyen maddi yapıların bir niteliği olarak görülmemiştir (Gleeson, 2001: 97). Bu dönemde varlık gösteren feodal sosyal alan, engellilerde dâhil olmak üzere farklı bedensel kapasitelere sahip çok çeşitli insanın kültürel ve ekonomik katkılarına izin veren nispeten gözenekli bir yapıya sahip olduğundan (Gleeson, 2001: 10) toplumun her bir üyesinin bedensel kapasitelerine uygun günlük işleri tasarlaması konusunda büyük ölçüde özgürlük sağlamıştır. Feodal dönemde engelli bireyeler üretime tam olarak katılamasalar da katkı sağlayabilmiş, toplumdaki ayrıştırmadan bireysel anlamda şanssız olarak görülmüşdür (Oliver, 1990: 27).

Fakat ekonomik pazarın büyümesi, feodal çağda engellilerin emeğini ve sosyal katkılarını önemseyen sosyo-kültürel bağları giderek daha fazla tahrip eder hale gelmiştir. Bu noktada kırsal kapitalizmin büyümesi, engelli bireyelerin günlük yaşamda engellerle karşılaşmasına neden olsa da sahip olunan sosyal mekân özellikleri engelli bireyelerle değer kaybına karşı bir miktar koruma sağlamıştır. Ancak on sekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki endüstriyel kapitalizmin ortaya çıkışı ile birlikte bu durum sona ermiş, köylü manzarasının son çözümleri yaşanmış ve engelli insanları başkasına muhtaç bireyeler olarak gören bir sosyal yapı oluşmuştur (Gleeson, 2001: 101-102).

Oliver'in ifadesiyle de kapitalizm geliştikçe işgücünden, iş yerinden dışlanma süreci her tür engelli birey için devam etmiştir (Oliver, 1990: 27). Kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkması ve bilimsel-teknik alanda yaşanan gelişmeler, işin odağının evden fabrikaya doğru evrildiği endüstrileşme sürecinde medikal modelin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Okur ve Erdugan, 2010: 249). Mishchenko'nun (2014: 105) ifadesiyle medikal modelde (bireysel ya da tıbbi model olarak da adlandırılmaktadır) engellilik bir sağlık sorunu, engelli birey ise tıbbi olarak iyileştirilmesi gereken birey olarak

³ Patterson, W.V. (2003). Design for Accessibility. Washington: NASAA.

görülmektedir. Örneğin birey ortopedik bozukluğu olduğu için yürüyememekte veya görme bozukluğu olduğu için görememektedir (Mishchenko, 2014: 105).

Bu durumda bireylerin iyileştirilerek engelliliğin ortadan kaldırılabileceği düşüncesinin; engelli insanların bağımsız bireyler olarak değil, sürekli bir biçimde bağımlı yaşama ihtiyaç duyar halde algılanmalarına neden olduğu görülmektedir. Medikal modelde sosyal çeşitliliğin yok sayılarak toplumsal bütünleşmenin ortadan kaldırıldığı ve de temelde bireylerin ötekileştirildikleri gözlenmektedir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise, insan haklarıyla ilgili olarak büyük toplumsal değişimlerin yaşandığı gözlenmektedir. Evrensel Tasarım Tarihi'nde (History of Universal Design) aktarıldığı üzere, bu dönemde yaşanan gelişmeler nüfusun demografik özelliklerinde değişiklikler meydana getirmiş ve engelli bireylerin hak ve ihtiyaçlarının toplumdaki bireyler ve hükümetler tarafından tekrar düşünülmesine sebep olmuştur. Buna bağlı olarak hükümetler, eşit haklar ve ayrımcılıkla mücadele konularında yasalar oluşturmuştur (National Disability Authority).

Kapitalist üretim sürecinin bir uğrağı olan refah devleti dönemi ve bu dönemin politik ortamı ise, engellilik konusuna ilişkin yaklaşımda da köklü değişiklikler yaratmıştır (Okur ve Erdugan, 2010: 251). Sanayi devrimi ve kapitalizmin refah devleti dönemine girmesiyle birlikte ise, engelliler ve erişilebilirlik konularında sosyal yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. 1965'te Engellilik Gelir Grubu (Disablement Income Group) üyesi iki kadın, İngiltere Parlamentosu'nda lobi yaparak gelir durumu, yoksulluk ve engellilik arasındaki ilişkiye dikkat çeken politik bir hareket başlatmıştır (Taylor, 2004'ten aktaran Mamatoğlu, 2015: 7). Böylece engelli hakları ilk kez politik anlamda gündeme gelmiştir.

1960'larda İngiltere'de ortaya çıkan, 1970 ile 1980'lerde dünya çapında yayılarak ivme kazanan ve "özürlü hakları hareketi" olarak adlandırılan yeni sosyal hareketin izleri yayılmıştır (Okur ve Erdugan, 2010: 251). Çevrenin ve çeşitli ürünlerin, eşit olanaklarla her türlü birey tarafından kullanılabilirliğinin sağlanması yönündeki bir yaklaşımın kavramsal yapısı ise ilk olarak 1970'lerde ortaya konmuştur (Kaleli, 2012'den aktaran Koca ve Yılmaz, 2017: 3-4). 1976'da İngiltere'de Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Engelliler Birliği, Temel Prensipler adlı bir metin yayınlamakla Tıbbi Modele alternatif olarak; Sosyal Model'in sinyallerini vermiştir. Bu metin bireyci Tıbbi Model'in karşısına toplulukçu Sosyal Model'i getirmektedir. Söz konusu metin, fiziksel olarak sakatlığı bulunan insanları engelli hale getirenin toplum olduğunu vurgulamaktadır (Barnes, vd., 1999'dan aktaran Mamatoğlu, 2015: 7). Sosyal model engellerin toplum tarafından konulduğunu savunarak engellilerin yaşamlarını şekillendirmede davranışsal ve çevresel faktörlerin önemini vurgulamaktadır (Hanson, 2004: 7).

Oliver (1996: 34) bu iki modelin özelliklerini karşılaştırmalı olarak ortaya koyarken (Tablo 1), Hanson (2004: 8) bu iki karşıt modelde sakatlığın farklı yönleri vurgulandığı için eleştirilmiştir diyerek, tıbbi modelde sosyal değerlerin ve tutumların görmezden geldiğini, sosyal modelde ise insanların özürleri nedeniyle yaşadıkları zayıflatıcı etkilerin inkâr edildiğini belirtmiştir. Bu durum üçüncü bir görüş olan bio-sosyal modelin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Hanson, 2004: 8). Bu modelde bireyin bedensel hareketlerinin, aşağılayıcı tutumlar veya duyarsız tasarımlar gibi bir toplumun sosyo-kültürel belirleyicileri tarafından kolaylaştırıldığı veya sınırlandırıldığı vurgulanmıştır (Imrie ve Hall, 2001: 35). Biyo-sosyal görüşte, bozulmanın karmaşıklığı kabul edilmiştir. Örneğin, kabul görmüş bir görme bozukluğu tanımı yoktur ve bireylerin görme kaybı deneyimi benzersizdir. Bu durumda bozulmaya karşı verilen sosyal tepkiler empati ve katılımdan hoşgörüsüzlük ve dışlamaya kadar çeşitlilik gösterebilmektedir (Hanson, 2004: 8).

Tablo 1. Engellilik Modelleri (Oliver, 1996: 34).

Bireysel model (<i>The individual model</i>)	Sosyal model (<i>The social model</i>)
Kişisel trajedi teorisi (<i>personal tragedy theory</i>)	Sosyal baskı teorisi (<i>social oppression theory</i>)
Kişisel sorun (<i>personal problem</i>)	Sosyal problem (<i>social problem</i>)
Bireysel tedavi (<i>individual treatment</i>)	Sosyal eylem (<i>social action</i>)

Tibbileştirilmesinin (<i>medicalisation</i>)	Kendi kendine yetme (<i>self-help</i>)
Profesyonel baskınlık (<i>professional dominance</i>)	Bireysel ve toplu sorumluluk (<i>individual and collective responsibility</i>)
Uzmanlık (<i>expertise</i>)	Deneyim (<i>experience</i>)
Ayarlama (<i>adjustment</i>)	Doğrulama (<i>affirmation</i>)
Bireysel kimlik (<i>individual identity</i>)	Toplu kimlik (<i>collective identity</i>)
Önyargı (<i>prejudice</i>)	Ayırt etme (<i>discrimination</i>)
Tutumlar (<i>attitudes</i>)	Davranış (<i>behaviour</i>)
Bakım (<i>care</i>)	Haklar (<i>rights</i>)
Kontrol (<i>control</i>)	Seçim (<i>choice</i>)
Politika (<i>policy</i>)	Siyaset (<i>politics</i>)
Bireysel adaptasyon (<i>individual adaptation</i>)	Sosyal değişim (<i>social change</i>)

Biyo-sosyal bakış açısı, değer düşüklüğünün genellikle görme, hareketlilik ve işitme gücü gibi bir dizi genel ve düzensiz kategoride toplandığına bu durumun konunun karmaşıklığını açıklamak için yetersiz kaldığına işaret etmiştir. Değer düşüklüğü sabit veya statik değildir, nüfusun herhangi bir bölümü için sınırlandırılmamıştır, birey için zayıflatıcı etki yaratabilir ya da yaratmayabilir, geçici veya kalıcı olabilir. Bu sebeple şartlara bağlı koşullu bir durumdur (Imrie ve Hall, 2001: 35). Biyo-sosyal modelin sağladığı zengin bakış açısı, çoklu engel konusunun ele alınmasına izin vermiş, böylece, tek bir sorun üzerinde yoğunlaşan klişeleşmiş görüşlere daha bütünsel bir alternatif sunulmuştur (Hanson, 2004: 8). Bu doğrultuda engellilik konusunda ortaya çıkan yeni yaklaşımların, bireye karşı bakış açısında esneklik ve çeşitlilik sağladığı, bu doğrultuda yeni yasa ve uygulamaları gündeme getirdiği görülmektedir. Örneğin Burton ve Mitchell'den aktarımla ayrımcılığa karşı çıkan yasalar (1990 ABD Engelliler Yasası, 1992 Avustralya Engellilere Karşı Ayrımcılık Yasası ve İngiltere Engellilere Karşı Ayrımcılık Yasası dâhil) engellilik hakları konusunda bilincin artmasını, tasarım alanında engellilere olan bakış açısının değişmesini sağlamıştır (Burton ve Mitchell, 2006: 7).

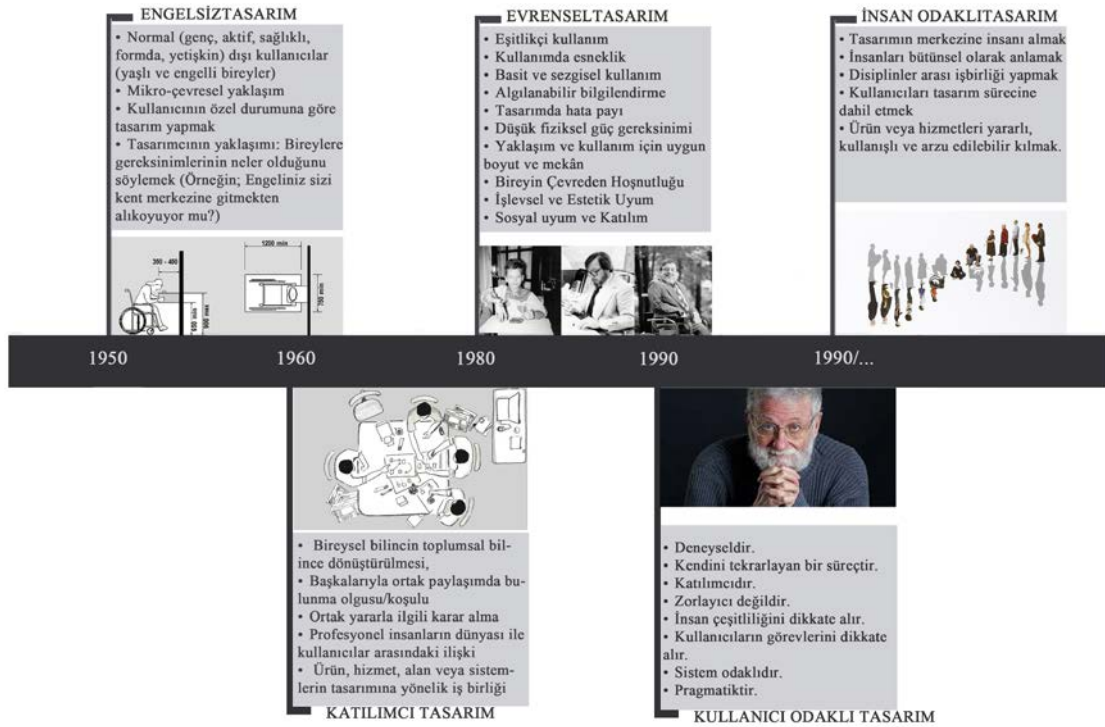
Engellilik, özre sahip bireylerin eşitlik ve adalet konusunda karşılaştığı engeller olarak tanımladığından ve özrümlülerin de insan olmasından dolayı, özrümlülüğün insan hakları meselesi olması ispata ihtiyaç duymayan bir kabul haline gelmiştir (Albert ve Hurst, 2005: 3). Bu noktada; 20.yüzyıl tasarımların sağlıklı bireylere yönelik olarak oluşturulduğu, insanı dikkate almayan tasarım çözümleri nedeniyle insanların doğadan ve birbirlerinden uzaklaştığı, bir dönem olurken (Koca ve Yılmaz, 2017: 1), insan hak ve özgürlükleri adına yaşanan gelişmeler sayesinde 20. yüzyılın sonlarından itibaren insan ve çevre değerleri sürdürülebilir bir kentsel yaşamın vazgeçilmezleri olarak tasarım alanının gündeminde yer almaya başlamıştır (Tural, 2018: 67). 21.yüzyıl tasarım yaklaşımlarında ise Koca ve Yılmaz (2017: 1) tekrar doğaya ve insana dönüşün başladığını belirtmektedir. Bu bağlamda Hanson (2004: 13), günümüzde tasarımcıların özel ihtiyaçları olan insanların gereksinimleri için mekân ve ürünleri uyarlamaktan öteye geçtiklerini dile getirmiştir. Imrie ve Hall (2001: 14)'in ifadesiyle tasarımın temel değerleri ve felsefesi çevresel ve sosyal adalet, insan hakları olduğundan, amaç yalnızca teknik ve fiziksel altyapıda değil sosyal ve davranışsal yapılarda da değişiklikler yaratmak haline gelmiştir.

Sonuç olarak tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler doğrultusunda “insana” bakış açısının değişerek dönüştüğü, fiziksel ve sosyal koşullar nedeniyle engellenen bireylerin toplumsal hayatın parçası olarak kabul edilmeye başlandığı görülmektedir. İnsanların farklı fiziksel, sosyal ve psikolojik yeterlilik düzeyine sahip olabileceğinin anlaşılması, toplumdaki bireyler için daha demokratik uygulamaların yapılmasına olanak tanır hale gelmiştir. Temelinde insanlar için çözüm üretmeye yönelik eylemleri barındıran tasarım alanları da toplumda yaşanan bu gelişmelerden etkilenmektedir. Tasarım alanında

insan faktörü için kullanılan genel kabuller eylemin yeniden sorgulanmasına neden olmaktadır. Yapılan tasarımlarda ortaya çıkan sonuç ürün herhangi bir ekleme ve uyarlamaya gerek olmadan toplumdaki tüm bireyler tarafından kullanılabilir. Tasarım, tanım gereği evrensel ve kapsayıcı olduğundan tasarımcılar yalnızca bir grup insanın erişimini olanaklı kılan tasarımlar yapmaktan kaçınır hale gelmelidir. Bu noktada insana ait özelliklerin tasarımcının üzerinde düşünmesi ve tasarlama eyleminin odağına koyması gereken temel bir kavram haline gelmesi, tasarım alanına yeni perspektifler kazandırarak farklı tasarım yaklaşımlarının açığa çıkmasını sağlar hale gelmiştir.

3. Güncel Tasarım Yaklaşımları

Geçmişten günümüze ortaya çıkan tasarım yaklaşımlarının, bireylerin toplumsal yaşama katılımlarının sağlanmasına ilişkin olarak, temelde erişilebilirlik kavramına yöneldiği bunun için de tasarlama eylemini ve ürünlerini araçsallaştırdığı gözlenmektedir. Bu tasarım yaklaşımlarının odak noktasını insanın oluşturduğu, geliştirilen her bir yaklaşım ile ilkin insanın tasarıma erişiminin sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren açığa çıkan tasarım yaklaşımlarında bu durum gözlenebilmektedir (Görsel 4). Örneğin, 1950’li yılların sonlarında “Engelsiz Tasarım”, 1960 yıllarında “Katılımcı Yaklaşım”, 1980’li yılların ortalarında “Evrensel Tasarım”, 1990 yılında “Katılımcı Tasarım” ve “İnsan Odaklı Tasarım” bu tasarım yaklaşımlarının öne çıkanları arasında yer almaktadır.

Görsel 4. Tarihi Süreçte Açığa Çıkan Tasarım Yaklaşımları.

1950’li yılların sonlarında ortaya çıkan engelsiz tasarım yaklaşımı (barrier-free design) ile bireylerin erişebileceği ve kullanabileceği engelsiz çevreler kurmak hedeflemiştir. Fakat bu tasarım yaklaşımı engelli bireylere özgü çözüm önerileri getirdiği ve engelli bireyleri toplumun genelinden ayırdığı için eleştirilmiş ve zamanla etkisini kaybetmiştir. Ostroff’un (2011: 5) ifadesiyle engelsiz tasarım terimi 1950’lerin sonlarında engelli bireyler için yapıyı çevrede bulunan engellerin kaldırılmasına yönelik çalışmalar olarak ortaya çıkmıştır. Ulusal Engellilik Kurumu kavramın ortaya çıkışını şu şekilde ifade etmektedir: Sosyal kapsayıcılığı teşvik eden ve ayrımcılığı önleyen yeni yasaların ortaya çıkmasıyla

birlikte, tasarlanan ürün ve mekânların erişilebilir ve kullanılabilir olmasının önemi hatırlanmaya başlamıştır. Bu durum fiziksel ve psikolojik yetersizliğe sahip bireyler için yapı çevrede yer alan engelleri kaldırmayı amaçlayan engelsiz tasarım kavramını ortaya çıkarmıştır.

Engelli bireyleri, kurumsal ortamlardan topluma taşıma sosyal politikasını takip etmek için oluşturulan engelsiz tasarım anlayışında, ciddi fiziksel kısıtlamaları olan insanları özel ve ayrı tutan bir eğilim benimsenmiştir (Inclusive Design). Bu doğrultuda Dostoğlu ve diğerlerinin (2009) ifadesiyle 1970'lere gelindiğinde, Avrupa'nın bir bölümünde ve ABD'de, bireylere uygun hale getirilen özel çözümlerin ötesinde bir düzenleme yapılması konusuna vurgu yapılmaya başlanmış ve normalizasyon, entegrasyon fikirlerine yönelinmiştir (Dostoğlu vd., 2009). Benzer bir biçimde Evcil'in (2014: 32-33) ifadesiyle, 1970'li yıllara gelindiğinde engelsiz tasarım sadece engelli insanlara yönelik tasarımlar önerdiği gerekçesiyle popüleritesini kaybetmeye başlamış, bu dönemde bir tasarım anlayışından çok, kanunlar ve ilgili standartların yönlendirdiği uygulamalar gerçekleştirilmiş ve literatürde bu yaklaşım "erişilebilir tasarım" olarak isimlendirilmiştir. Fakat Salmen ve Ostroof (1999), ikisi arasındaki temel farkın, engelsiz tasarımın zamanla engellileri damgalayan, toplumda engelliler için ayrımcı bir tasarım oluşturma düşüncesinin negatif; buna karşılık erişilebilir tasarımın teknik şartnamelere dayalı ulaşılabilirliği artırma çabasının ise pozitif yorumlanışına dayalı olduğunu belirtmiştir. Bu noktada Evcil'in ifadesiyle tasarımın standartlara ve teknik şartlara azami bağımlı olması gerektiği düşüncesinin ardından bu kez standartların yetersizlikleri tartışılmaya başlanmış, 1990 yılında ABD'de kabul edilen Amerikan Engelliler Yasası (ADA) ile bu tartışmalara son verilmiştir (Evcil, 2014: 32-33).

Knecht'in (2004: 145) deyimiyle ADA erişilebilir tasarım düşüncesinde ulaşılabilir çevre sağlamak, genellikle ulaşılabilir olarak tasarlanmış bazı özel öğeler eklemek anlamına gelmekteyken, evrensel bir çevre sağlamak ise kişileri özelliklerine göre ayırmadan bağımsız kullanabilecekleri tasarımlar üretmeyi ifade etmektedir. Bu noktada Knecht'in ifadesiyle erişilebilirlik bir dayatma olmakta, yasa ve yönetmelikler doğrultusunda oluşturulan erişilebilir ve uyarlanabilir çevreler yetersiz kalmaktadır. Knecht, evrensel tasarım ve ulaşılabilirlik arasındaki ilişki incelendiğinde ulaşılabilirliğin evrenselliğin önkoşulu olduğunu, ancak evrensel tasarım ve ulaşılabilirlik kavramlarının birbirinden ayrılan yönlerinin bulunduğunu belirtmektedir.

Uyarlanabilir tasarım engelsiz bir ortam yaratmak için kolayca yenilenebilen tasarım iken (Canadian Human Rights Commission, 2006: 5), Mace (1998: 3) engelsiz tasarımı öngören ADA standartları ile evrensel tasarım arasındaki farkı ziyaret ettiği ADA uyumlu olan bir otel odasından yola çıkarak şu şekilde açıklamaktadır: Oteldeki belirli odalar tekerlekli sandalye kullanan kişiler için düzenlenmiş, ancak bu odalara her katta aynı konumda yer verilmiştir. Bu nedenle, ulaşılabilir odalarda, örneğin tuvalet sadece sol elini kullanabilen engelliler için uygundur. Engelliler Yasası'nda sol ve sağ el kullanımı ile ilgili bir kural yer almamakta bu nedenle tasarımlar yasalara uygunluk sağlamaktadır. Ancak, bu durum tasarımın evrensel olarak nitelendirilmesine engel olmaktadır. Geçişlerde sağ elini kullanan engelli bir birey bu otelde kalamamaktadır. Bu doğrultuda Trost (2005: 20)'un ifadesiyle evrensel tasarım, engelliler için tasarım fikrine karşı çıkarak engellilerin ayrı bir grup olarak ele alınmamasını, tasarımın bütüncül bir kavram olduğunu savunmaktadır.

1960'lara gelindiğinde ise tasarlama sürecinde tasarımcının kullanıcı ile iş birliği yapması gerektiğini savunan "katılımcı yaklaşım" (participant design) kavramının gündeme geldiği görülmektedir. Katılımcı yaklaşım insanlar için yapılan tasarımların öngörülerle değil, insanlarla birlikte yapılması gerektiğini vurgulayarak, bireyin görüşlerini birer tasarım verisine dönüştürür hale gelmiştir. Burada öne çıkan kavramın temelinde katılım olduğu dikkat çekmektedir. Baheshti'nin (1985: xi) ifadesiyle tasarım, tasarım nesnesinden bağımsız ve tamamen gerçek dünyanın mevcut durumunu değiştirmeye meyilli dinamik bir süreçtir. Bu noktada gelecek için sorumluluk kabul etmenin tasarım faaliyetinin amacı olarak adlandırılabilirliği iddia edilebilir. Baheshti bu amacın gerçekleşmesinin, tasarım probleminde çözümün belirlenmesinde bireylerin hedeflerini açıklığa kavuşturan ve aynı zamanda bireyleri etkili ve verimli bir katılım için yönlendiren tasarımcıların deneyimine ve bilgisine bağlı

olduğunu vurgulamaktadır (Baheshti, 1985: xi). Benzer bir biçimde Mulavdic (2017: 83) de tasarımcıların insanın doğası ve yaşadığı alanı dikkate alan, odak noktası insan davranışları ve yaşam tarzı olan tasarım çözümlerini insanlarla konuşarak yaratması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu noktada katılım kavramının süreç içindeki gelişimini Bjerknæs ve Bratteteig şu sözlerle ifade etmektedir: Tarihsel olarak, kullanıcının sistem geliştirmeye katılımının başlangıç noktası, 1960 civarında İskandinavya'da çalışma ve demokratik değerler arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmalara dayanmaktadır (Gustavsen 1986'dan aktaran Bjerknæs ve Bratteteig, 1995: 75). Benzer bir biçimde Habreken (1985: 1) katılım konusunun, profesyonel alanda kullanıcının rolünün tartışıldığı 60'lı yılların başına tarihlendiğini vurgularken, Baheshti (1985: vi), insanların ilgisini çeken bu katılımcılık konusunun çıkış noktasının ilk resmi halk forumları olan Yunan Medeniyetine kadar uzandığının düşünüldüğünü dile getirmektedir.

Bu çerçevede Habreken (1985: 2) katılım kavramının, Flemenkçe'de söz sahibi olmak anlamına gelen "inspraak" ve karar verme gücüne sahip olmak anlamına gelen "zeggenschap" sözcüklerinin birada kullanılması ile oluşturulduğunu belirtmektedir. Fareghı ve Ökem'in (2018: 348) ifadesiyle katılım, kökeninde iş birliği kavramı yer alan evrensel açıdan özünde "iyi" olarak nitelenen bir olgudur. Habreken (1985: 2) ise katılımı, profesyonel insanların dünyası ile kullanıcılar arasındaki ilişki olarak tanımlamaktadır. Bu kavramsal temelle Erlhoff ve Marshall (2008: 290) katılımcı tasarımı; ürün, hizmet, alan veya sistemlerin tasarımına yönelik iş birliğine dayalı bir yaklaşım olarak açıklamaktadır. Bu doğrultuda Sanoff (2010: 1)'un ifadesiyle katılımcı tasarım süreci tüm bireylerin katılımcı becerileri öğrenerek, yaşadıkları çevrede ve toplumda, onları etkileyen tüm kararların alınmasında aktif rol oynamalarını sağlamaktadır. Baheshti (1985: viii) ise, toplumdaki bireylerin iki sebepten ötürü katılımcı tasarım sürecinde yer alması gerektiğini vurgulamaktadır. İlki, yapılı çevrenin bireyin hayatı üzerindeki etkisi, ikincisi ise, bireylerin ortak karar alma sürecine dâhil olduğunda, tasarım katılım süreçleri için uygun cevaplara sahip olabilecek olmasıdır.

Bu doğrultuda Fareghı ve Ökem'in (2018: 348) ifadesiyle katılımcı yaklaşım sürecinde kullanıcı gereksinimlerinin nasıl belirleneceği (keşfedileceği) ve bu gereksinimlerin alınan kararlarla nasıl bütünleştirileceği önemli hale gelmektedir. Bu çerçevede Abban ve diğerlerinin ifadesiyle katılımcılık teorilerinde, kullanıcıların nasıl daha iyi tasarım sürecine katılacaklarını (veri olacaklarını) araştıran, antropolojik kökenli sosyoloji ve kültürel modeller üzerine araştırmalar yapan uzmanlık alanlarının girdileri yer almakta ve katılımcılık teorileri, iki yaklaşım üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu noktada işlevselci katılımcılık diye adlandırılan birinci yaklaşımda, her bireyin ihtiyaçları birbirinden farklı olduğundan bu ihtiyaçlara cevap verecek tasarım biçimleri de birbirinden farklı olmalıdır. Biçimci katılımcılık şeklinde adlandırılan ikinci yaklaşımda ise her bireyin zevkleri farklıdır o halde birey tasarlanan mekânlarda farklı zevklerin ifadelerini bulacağı biçimsel farklılaşmaları gözlemleyebilmelidir. Abban ve diğerleri bu görüşler dışında kalan kimi yaklaşımların ise mekân üretim süreçlerini incelediğini vurgulamaktadır (Abban vd., 1982: 4). Bu noktada Erlhoff ve Marshall (2008: 290-291)'in ifadesiyle tüm katılımcı tasarım yaklaşımlarının, üreticiler, tasarımcılar ve son kullanıcılar arasındaki yaratıcı iş birliğinin doğası gereği daha etkili, daha uygun ve daha arzu edilen tasarım çözümlerine yol açacağına inanılmaktadır.

Dünyada 1980'lerin ortalarına gelindiğinde ise engelsiz tasarım prensiplerinin toplumdaki tüm bireyler için geçerli hale getirilmesi sonucunda evrensel tasarım (universal design) ilkelerinin geliştirildiği, herkesi kapsayacak tasarım (design for all-inclusive design) çözümlerinin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Nüfusun yaşlanması ve engellileri toplumla bütünleştirme isteği sonucunda gelişen evrensel tasarım (Burton ve Mitchell, 2006: 5) ürün, ortam ve hizmetlerin her yaş ve kabiliyette insan tarafından kullanımını amaçlayan bir tasarım ve düşünce yaklaşımı (Story vd., 1998: 11) haline gelmiştir. Cavington ve Hannah (1997: 14)'nın ifadesiyle evrensel tasarım herkesin, her zaman, her yere ve nesneye erişilebilmesi düşüncesidir. Kalbag (2017: 5)'in deyişiyle ise evrensel tasarım, toplumdaki

tüm bireylerin ihtiyacını dikkate alan, farklı yetenekteki bireyler için tasarım seçenekleri oluşturmadan yapılan her tasarımın erişimini herkes için olanaklı kılan yaklaşıma karşılık gelmektedir.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi (*Council of Europe Committee of Ministers*) tarafından evrensel tasarım ilkelerinin yapıyı çevre üzerinde çalışan tüm mesleklerin müfredatına girmesine ilişkin 2001 yılında alınan kararda kavrama ilişkin yapılan tanım şu şekildedir: Evrensel tasarım farklı ortamların, ürünlerin, bilgi ve hizmetlerin uyarılma ve özel tasarımlara gerek kalmadan herkes tarafından mümkün olan en bağımsız şekilde kullanılabilir ve anlaşılabilir olmasını amaçlayan bir tasarım stratejisidir (Council of Europe Committee of Ministers. 2001: 4).

Bu çerçevede mevcut ürünleri ve ortamları değerlendirmek, tasarım sürecini yönlendirmek ve tasarımcılar ile kullanıcıları daha kullanışlı tasarımların özellikleri hakkında bilinçlendirmek için 1989 yılında Mace tarafından temelleri atılan ve 1996 yılında North Carolina State Üniversitesi'nde Evrensel Tasarım Merkezi (*The Center for Universal Design*) ismini alan merkez tarafından 1997 yılında evrensel tasarımın ilkeleri yayınlanmıştır (Story, Mueller ve Mace, 1998: 132). Yürütücülüğünü Mace'in yaptığı Evrensel Tasarım Merkezi "CUD" terimi; "günümüzde: mümkün olan en büyük ölçüde, herhangi bir adaptasyon ya da özelleştirilmiş tasarım olmadan tüm insan tarafından kullanılabilir ürünlerin ve ortamların tasarlanması" olarak tanımlanmaktadır (CUD).

Merkezde disiplinler arası bir ekiple yapılan çalışmalar sonucunda, evrensel tasarım yaklaşımına yönelik, "mekân", "ürün" ve "iletişim" tasarımına yönelik disiplinlere rehber oluşturacak ilkeler belirlenerek ortaya konulmuştur. Bu çerçevede 1997 yılında yayınlanarak ikinci versiyonuyla son halini alan Evrensel Tasarım İlkeleri: Eşitlikçi kullanım, Kullanımda esneklik, Basit ve sezgisel kullanım, Algılanabilir bilgilendirme, Hata payı, Düşük fiziksel güç, Yaklaşım ve kullanım için gerekli boyut ve mekânın sağlanmasıdır (CUD). Evcil, (2014: 44) Mace'in misyonunu devam ettiren uzmanların bugün yukarıda sözü edilen bu yedi ilkeye, üç yeni ilke daha eklediklerini belirtmekte, bu yeni ilkeleri ise şu şekilde sıralamaktadır: Bireyin Çevreden Hoşnutluğu (Adding to Human Delig), İşlevsel ve Estetik Uyum (Functional and Aesthetic Integration), Sosyal uyum ve Katılım (Social Cohesion and Participation).

Duncan (2007: 31), evrensel tasarım anlamında kullanılan bütün ifadelerin ortak hedefinin genelde konfor, güvenlik, herkesi kapsama, yetkinlik, bağımsızlık, katılım, kaynaştırma, sürdürülebilirlik, entegrasyon, bütünleşme, kültürel uygunluk, cinsiyete uygunluk, maddi ulaşılabilirlik terimleriyle ifade edildiğini belirtmektedir. Oysaki Trost (2005: 20), evrensel tasarım yaklaşımının diğer yaklaşımlardan farklı olduğunu vurgulayarak evrensel tasarım ve herkes için tasarım arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır: Evrensel tasarım kapsamlı bir felsefe önerirken herkes için tasarım pratikteki uygulamalarla ilgilidir. Trost'un görüşlerine benzer bir biçimde Steinfeld (2010: 2) de evrensel tasarımın birçok profesyonel çevrede eşitlik, sosyal adalet, sosyal katılım gibi kavramlarla ilişkilendirildiğini ve tasarımcılara geniş bir çerçevede sunduğunu belirtmektedir.

1990 yılına gelindiğinde, bireyleri çevreleyen yetersiz tasarımları eleştiren Donald Norman tarafından, kullanıcı odaklı tasarım (user centered design) kavramı ortaya atıldığı, geliştirilen bu yaklaşım ile tasarımcılara kullanıcı gereksinimlerinin tasarım sürecindeki önemi hatırlatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımının ortaya çıkmasını sağlayan Donald Norman (2002: 188), gündelik şeylerin (kumandalar ve düğmeler, ışıklar ve metreler vs.) psikolojisini anlamak ile ilgili olduğunu vurguladığı "Gündelik Şeylerin Tasarımı" (*The Design of Everyday Things*) isimli kitabında kullanıcı odaklı tasarımın, amacı ürünleri bireyler için kullanılabilir ve anlaşılır hale getirmek olan, kullanıcının ihtiyaçlarına ve ilgi alanlarına dayanan bir felsefe olduğunu belirtmiştir. Norman kullanıcı odaklı tasarımın temel ilkelerini ise şu şekilde ifade etmektedir:

- Herhangi bir anda hangi eylemlerin mümkün olduğunu belirlemeyi kolaylaştırmalı,
- Alternatif eylemlerin sonuçlarını görünür kılmalı,
- Mevcut durumu değerlendirmeyi kolaylaştırmalı,

- İstekler ve gerekli eylemler, eylemler ve ortaya çıkan etkiler ile görünür olan bilgiler ve sistem durumunun yorumlanması arasındaki doğal eşleşmeleri takip edebilmelidir.

Bu çerçevede Chen ve diğerlerine (2011: 23) göre ise kullanıcı odaklı tasarım kavramı genel olarak, kullanıcıların ihtiyaçlarına göre tasarımlar yapmayı amaçlayan bir konsept yaklaşımıdır. Kullanıcı odaklı tasarım kullanıcıları ürünlere uyum sağlayacak şekilde ayarlamak yerine, tasarımcıları tüm tasarım sürecinde kullanıcıların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaları gerektiği konusunda ikna etmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada Abras ve diğerlerinin (2004: 1) ifadesiyle kullanıcı odaklı tasarım son kullanıcıların yapılan tasarımları etkilediği tasarım süreçlerini tanımlamak için kullanılan kapsamlı bir terim, geniş bir felsefe ve çeşitli yöntemler bütününe karşılık geldiğini dile getirmektedir. Lowdermilk'in (2013: 13) deyişiyle ise kullanıcı merkezli tasarım, tasarımcıların kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılayacak ürünler oluşturduklarından emin olmak için kullandıkları bir metodolojidir. Bu noktada Lowdermilk kullanıcı odaklı tasarımın öznel olmadığını ve tasarım kararlarını desteklemek için genellikle verilere dayandığını vurgulamaktadır.

Kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımı ile aynı yıllarda ortaya çıkan insan odaklı tasarım (human centered design) yaklaşımının ise ergonomi ve antropometri bilgileri ile bireyin algısal ve sosyo-kültürel özelliklerinden doğan verileri birleştiren tasarım ilkelerini barındırdığı görülmektedir. İnsan odaklı tasarım, Uluslararası Standardizasyon Örgütü tarafından ergonomi bilgi ve teknikleri ile insan faktörünü birleştiren multi-disipliner bir aktivite olarak tanımlanmaktadır (ISO, 1999: iv).

Norman'ın (2017: 9) ifadesiyle ise insan odaklı tasarım, insanın gereksinimlerini, yeteneklerini, davranışlarını ön plana alıp, bu gereksinim, yetenek, davranış biçimlerini karşılayacak şekilde tasarım yapan yaklaşımdır. Bu çerçevede Zhang ve Dong (2008: 3) insan odaklı tasarımın özelliklerini şu şekilde özetlemektedir: tasarımın merkezine insanı almak, insanları bütünsel olarak anlamak, disiplinler arası iş birliği yapmak, kullanıcıları tasarım sürecine dâhil etmek, ürün veya hizmetleri yararlı, kullanışlı ve arzu edilebilir kılmak. Bu doğrultuda Norman'a (2017: 235) göre insan odaklı tasarım yaklaşımlarında tasarım araştırmacılarının hedefi, insanların yeni ürünlerle karşılanabilecek gereksinimlerini belirlemek olmalıdır. Giacomini'e (2014: 612-613) göre ise, 21. yüzyıl insan merkezli tasarım uygulamasının en başarılı örneklerinde, tasarımların toplumdaki bireyler için yarattığı ya da kolaylaştırdığı ilişkilere dair sorulara cevap veren süreçler yer almaktadır. Giacomini böyle bir düzenin basit ve yeni temsilini, insan merkezli tasarım piramidi ile açıklamaktadır (Görsel 5). Giacomini'nin deyişiyle insan merkezli tasarımın bu yeni yorumu, temelde insanın fiziksel, algısal, bilişsel ve duygusal özellikleri hakkında bilimsel gerçeklere sahip bir hiyerarşiye dayanmaktadır ve bunu giderek daha karmaşık, etkileşimli ve sosyolojik değerlendirmeler takip etmektedir. Giacomini'nin ifadesiyle insan odaklı tasarım piramidinin en üst basamağı bireylerin tasarımıyla teması sonucu oluşturdukları metafizik anlamı içermektedir.

Görsel 5. İnsan Merkezli Tasarım Piramidi (Giacomin, 2014: 613).

4. Sonuç

Ele alınan çalışma kapsamında özde insana ve parçası olduğu topluma yönelik sorumlulukları yerine getirmeyi amaçlayan tasarım düşüncesinin, insan faktörü ile ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. İnsanın sahip olduğu tekil ve ait olduğu topluma dair tümel özelliklerin tasarlama eylemiyle olan ilişkisi önemli bulunup, tasarım alanında insana bakışın incelenmesi gerekli görülmüştür. Yapılan literatür taramaları sonucunda tarihi süreç içerisinde açığa çıkan tasarım yaklaşımlarının farklılıklarına rağmen temelinde, insan faktörünün bütünlük olarak değerlendirilmesini gerektiren “kapsayıcılık” kavramının yer aldığı görülmüştür. Bu farkındalıkla ele alınan çalışmada genel olarak tasarım kavramı ve eylemi için değişen insan faktörü incelenmiş, ardından kapsayıcı tasarım yaklaşımlarında yaşanan değişimler, çakışan ve ayrışan noktalarıyla ortaya konularak değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede tarihi süreçte dünyada yaşanan tıbbi gelişmelerle birlikte insanların yaşam sürelerinin uzadığı görülmüştür. Bu durum insanların yaşam süreleri boyunca fiziksel ve bilişsel değişimler yaşamasına, yaşam sürelerinin farklı evrelerinde farklı engellerle karşılaşabilir hale gelmelerine sebep olmuştur. Sahip olduğu tüm kalıcı ve geçici özellikleriyle insan faktörü, açığa çıkan tasarımların kullanılabilirliğinin sağlanmasında önemli tasarım girdileri haline gelmiştir. Bu doğrultuda tasarım disiplini için, kullanıcı boyutunun farklı yönleri ile ele alınması temel gereklilik haline gelmiştir. Tasarlama eyleminde insana dair yapılan ön kabullerin ortaya çıkan sonuç ürünün kullanılabilirliğini sınırlandırdığı görülmüştür. Genel olarak “normal” ya da “standart” olarak nitelendirilen insanlara yönelik yapılan tasarımların, toplumda yer alan bireylerin çeşitliliği ile örtüşmediği dikkat çekmiştir. Bu durum sürdürülebilir tasarıma olan ihtiyacı artırarak insana dair farklı bakış açıları geliştirilmesini gerekli hale getirmiştir.

İnsan hayatının her alanında yer alan tasarımların üstlendiği roller ve tasarlama eyleminin sahip olduğu sorumluluklar, insan faktörüyle birlikte çeşitlenerek değişmiştir. Tüm olası mekân ve ürünlerin toplumun ve de yapı taşı olan insanın ihtiyacını karşılamak üzere tasarlanması, kullanıcı deneyimine ait verilerin birer değer olarak görülmesini; tüm çeşitliliğiyle toplumsal özelliklerin dikkate alınmasını gerekli hale getirmiştir. Dünyada insan hakları kapsamında yaşanan gelişmeler, insana ait kişisel özelliklerin dolayısıyla da yaşadığı deneyimin biricik olduğunun kabul edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu kapsamda insanın sahip olduğu fiziksel, algısal ve sosyo-kültürel özellikler birer tasarım verisine dönüşmüştür. Bu özelliklerin her bir insan ve de toplum için değişken olması, insan faktörüne tüm çeşitliliğiyle bütüncül olarak yaklaşılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu doğrultuda tasarım sürecine veri teşkil edecek şekilde insan, bütüncül bir çerçevede incelenmelidir. Bu çerçevede insan istek ve ihtiyaçlarının belli bir bakış açısı ile değerlendirilmemesi, toplumdaki tüm insanların kullanabileceği tasarımların geliştirilmesi gerekli hale gelmiştir.

Tarihi süreçte insanlar sahip oldukları yetersizlikler nedeniyle toplumdan ayrıştırılmıştır. Buna karşın günümüzde engellilik, toplum tarafından insana dayatılan bir olgu olarak görülmeye başlanmış, bireylerin izole edildiği anlayıştan dâhil edildiği bir anlayışa geçilerek insana dair bir problem olarak görülen engellilik, sosyal bir problem olarak nitelendirilir hale gelmiştir. Bu durum tasarım kavramı ve eylemini problemin belirlenmesi ve çözülmesinde önemli bir araç haline getirmiştir. Buna karşın tarihi süreçte insanların değişen özelliklerine duyarız kalan tasarımlarla, bireylerin yaşama katılma hakkının engellendiği, fiziksel/zihinsel değer düşüklüğü yaşayan bireylerin yapılan tasarımlarla engelli konumuna getirildiği dikkat çekmiştir. Günümüzde ise giderek farklı zihinsel ve fiziksel özelliklere sahip insanları görmezden gelen, ayrıştırma ve etiketleme yapan toplumsal anlayışın değişerek dâhil etmeye ve kapsamaya doğru yöneldiği görülmüş, toplumun geneli için yapılan tasarım yaklaşımlarından toplumun bütünü için yapılan kapsayıcı tasarım yaklaşımlarına geçişin yaşandığı görülmüştür.

Bu bağlamda ortaya çıkan tasarım yaklaşımlarının merkezinde insanın yer aldığı ve temelde kullanılabilirlik kavramına yöneldiği gözlenmiştir. Kullanılabilirliğin amaç olduğu bu yaklaşımlarda, tasarım amaç olmadan araç olma durumuna evrilmiştir. Bu çerçevede 1950’li yıllarda tasarımın kullanılabilirliği, geliştirilen standartlar üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde

kullanılabilirlik yapılan ekleme ya da çıkartmalarla ifade edilirken, zaman içerisinde tasarım sürecinin tümüne entegre edilmesi gereken bir olgu olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde 1950’li yılların sonlarında “Engelsiz Tasarım”, 1960 yıllarında “Katılımcı Yaklaşım”, 1980’li yılların ortalarında “Evrensel Tasarım”, 1990 yılında “Kullanıcı” ve “İnsan Odaklı Tasarım” yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Yapılı çevrelerin kullanılabilirliğini arttırmayı hedefleyen engelsiz tasarım yaklaşımında parçacı çözümler üretildiği ve bireylerin sahip olduğu yetenekler üzerinden ayrıştırıldığı düşünüldüğünden, yeni tasarım yaklaşımları gündeme gelmiştir. Ortaya çıkan tasarım yaklaşımlarının zaman içerisinde değişerek gelişmesi sonucunda; engelsiz tasarımdan uyarlanabilir tasarıma, uyarlanabilir tasarımdan evrensel tasarıma geçilmiş, insan odaklı tasarım yaklaşımı ile tüm tasarım yaklaşımlarını kapsayacak bir çatı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak geliştirilen kapsayıcı tasarım yaklaşımlarında tasarımın “kimin için” yapıldığı sorusuna “insan” yanıtının verildiği, insanların sahip oldukları özelliklerle tasarım yaklaşımlarının odağında yer alır hale geldiği görülmüştür. Bu noktada olası tüm mekânlar ve ürünlerin tasarımında, değişen insan faktörüne ilişkin fiziksel ve bilişsel özelliklerin birer tasarım verisi haline dönüştürüldüğü dikkat çekmektedir. Temelde de günümüzde insanlar için var olan tasarımların bir ayrıştırma ya da öne çıkartma olmadan tüm bireylere eşit ya da eşdeğer kullanım koşulları sunması beklenmektedir. İnsanların herhangi bir tasarımın kullanıcısı olabilmesi, tasarımın kullanılabilir olması ile mümkün olabilmektedir. Bu durum tasarımcılar için kullanma eyleminin anlamının ve kapsamının farkında olunmasını gerekli hale getirmektedir. Geliştirilen kapsayıcı tasarım yaklaşımlarında tasarımın, tasarımcı ve kullanıcı arasındaki iş birliğinden doğduğunun ortaya konulduğu, kullanılabilirlik kavramının bu yaklaşımlarının merkezinde konumlandığı dikkat çekmiştir. Bu noktada ele alınan çalışmada, tasarımcıya düşen temel görev ve sorumluluğun değişen insan faktörü ve değişen kapsayıcı tasarım yaklaşımları üzerinden hatırlatılması amaçlanmıştır. D’Agostini ve diğerlerinin (2010: 5) de ifadesiyle, tasarımların farklı insanlar tarafından kullanılabilir olması tasarımcıların çeşitli insanlık durumlarını düşünmesi, hedefin mümkün olduğu kadar çok insanı kapsamak olması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Kaynakça

- Abban, Ç., Ayata, O., Gürel, A., Özen, A., Özen, H. (1982). Katılımı Nasıl Ele Alıyoruz?. Mimarlık, (1), s.2-5.
- Abras, C., Maloney-Krichmar, D. and Preece, J. (2004). User-Centered Design. In Bainbridge, W. Encyclopedia of Human-Computer Interaction. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Albert, B. and Hurst, R. (2005). Disability and a Human Rights Approach to Development. <https://hpod.law.harvard.edu/pdf/human-rights-approach.pdf/> (05.03.2020).
- Baheshti, M. (1985). Introduction. Design coalition team: proceedings of the international design participation conference (DPC, '85), 22-24 April 1985, Eindhoven, s.vi-xvi.
- Bjerknes, G., Bratteteig, T. (1995). User Participation and Democracy: A Discussion of Scandinavian Research on System Development. Scandinavian Journal of Information Systems, 7(1) s.73-98.
- BM Engelli Hakları Sözleşmesi. (2006). <https://www.engelsizerisim.com/detay/bm-engelli-haklari-sozlesmesinin-turkce-tam-metni/> (14.03.2020).
- Burton, E. and Mitchell, L. (2006). Inclusive Urban Design Streets For Life. UK: Elsevier Ltd.
- Canadian Human Rights Commission. (2006). International Best Practices in Universal Design: A Global Review. Canada: Betty Dion Enterprises Ltd.
- Cavington, G.A. ve Hannah, B. (1997). Access by Design. New York: Van Nostrand Reinhold.

- Chen, R.C.C., Nivala, W. C-Y. and Chen, C. B. (2011). Modeling the Role of Empathic Design Engaged Personas: An Emotional Design Approach. International Conference on Universal Access in Human-Computer Interaction, 9-14 July 2011, ABD, s.22-31.
- Council of Europe Committee of Ministers. (2001). Resolution ResAP (2001)1 on the Introduction of the Principles of Universal Design into the Curricula of All Occupations Working on the Built Environment (Tomar Resolution). Adopted by the Committee of Ministers on 15 February 2001, at the 742nd meeting of the Ministers Deputies.
- D'Agostini, A., Francon, M., Gordon, C., Hirsch, B., Iantkow, M., Jackson, E., Clough, D. (2010). Engelsiz Tasarım Kılavuzu. (Çev. C. Koca.) İstanbul: Dünya Engelliler Vakfı.
- Mishchenko, E. (2014). Herkes İçin/ İle Tasarım: Evrensel Tasarıma Katılımcı Bir Yaklaşım Deneyimi. Mima.İst, 14(50), s. 105-111.
- Department of Economic and Social Affairs Population Division. (2015). World Population Ageing. New York: United Nations.
- Department of Economic and Social Affairs/DESA. (2009). Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration. <https://docplayer.net/723747-Creating-an-inclusive-society-practical-strategies-to-promote-social-integration.html/> (05.03.2020).
- Dostoğlu, N., Şahin, E., Taneli, Y. (2009). <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=361&RecID=2062> (16.03.2020).
- Duncan, R. (2007). Universal Design – Clarification and Development A Report for the Ministry of the Environment, Government of Norway, USA: North Carolina State University.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2011).Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti. Cenevre: WHO Press.
- Erlhoff, M. ve Marshall, T. (2008). Design Dictionary Perspectives on Design Terminology. Basel: Birkhäuser Verlag.
- Evcil, A. N. (2014). Herkes İçin Tasarım Evrensel Tasarım. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Fareghi, B. ve Ökem, S. (2018). Katılımcı Mimari Tasarımda Yanıltıcı Simge Değer Olgusu ve Bir Sözde Katılımcılık Örneği Olarak Sulukule Kentsel Dönüşümü. Megaron, 13(3), s. 347-362.
- Giacomin, J. (2014). What Is Human Centred Design?. The Design Journal, 17(4), s. 606-623.
- Gleeson, B. (2001). Geographies of Disability. New York: Taylor & Francis e-Library.
- Goldsmith, S. (2000). Universal Design A Manual of Practical Guidance for Architects. Oxford Press.
- Habraken, J.N. (1985). Who is Participating? Towards a Professional Role. Design Coalition Team: Proceedings of the International Design Participation Conference (DPC,'85), 22-24 April 1985. Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven, s. 1-10.
- Hacıhasanoğlu, I. (2003). Evrensel Tasarım. Tasarım ve Kuram, 3, s. 93-101.
- Hanson, J. (2004). The Inclusive City: Delivering a More Accessible Urban Environment Through Inclusive Design. International Construction Conference Responding to Change, 7-8 September 2004, York, s. 1-39.
- Heylighen, A. (2012). Challenging Prevailing Ways of Understanding and Designing Space. Spatial Cognition for Architectural Design Symposium, 16-19 November 2011, Bremen, s.23-40.
- Imrie, R. and Hall, P. (2001). Inclusive Design Designing and Developing Accessible Environments. London: Spon Press.

- Inclusive Design. (t. y.). <https://www.humancentereddesign.org/inclusive-design/history/> (14.03.2020).
- International Organization for Standardization. (1999). Human Centered Design Processes for Interactive Systems (ISO 13407:1999). Geneva: International Organization for Standardization.
- Kalbag, L. (2017). Accessibility For Everyone. New York: A Book Apart.
- Knecht, B. (2004). Accessibility Regulations and a Universal Design Philosophy Inspire the Design Process. *Architectural Record*, 192(1), s.145-150.
- Koca, D. (2015). Kentsel Adalet Bağlamında Sanat Merkezlerinin Ulaşılabilirliği Üzerine Bir Eylem Araştırması. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 11. Ulusal Sanat Sempozyumu, 6-8 Nisan 2015, Ankara, s.137-150.
- Koca, D., Yılmaz, M. (2017). Engelliler İçin Mekân Düzenlemelerinde Kapsayıcı Tasarım. Ankara: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Lowdermilk, T. (2013). User-Centered Design. United States of America: O'Reilly Media.
- Mace, R.L. (1998). A Perspective on Universal Design. *Designing for the 21st Century: An International Conference on Universal Design, FAIA*.
- Mamatoğlu, N. (2015). Türkiye’de Engelliler için Erişilebilirlik Uygulamaları Algısı. H. Demirkan (Ed.), TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya 36: Mekânlarda Erişilebilirlik, Kullanılabilirlik ve Yaşanabilirlik (6-13). Ankara: Baskı Desen Ofset A. Ş.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation, *Psychological Review*, 50(4), s.370–396.
- Mulavdic, E. (2017). Çocuk Park Alanlarında İnsan Odaklı Tasarımın Çocuk Gelişimine Etkisi: Zagreb Bunde Çocuk Parkı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- National Disability Authority. (t.y.). <http://universaldesign.ie/What-is-Universal-Design/Definition-and-Overview/> (06.12.2019).
- Norman, D. (2002). *The Design of Everyday Things*. New York: Basic Books.
- Norman, D. (2017). *Gündelik Şeylerin Tasarımı*. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Yayınları.
- Okur, N., Erdugan, E. F. (2010). Sosyal Haklar ve Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme. II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, 4-5-6 Kasım 2010 Denizli, s. 245-263.
- Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement*. London: Macmillan.
- Ostroff, E. (2011). Universal Design: An Evolving Paradigm. W. Preiser and K.H. Smith (Eds.), *Universal Design Handbook* (s.3-11). New York: McGraw-Hill.
- Patterson, W.V. (2003). *Design for Accessibility*. Washington: NASAA.
- Sanoff, H. (2010). *Democratic Design: Participation Case Studies in Urban Small Town Environments*. Germany: VDM Verlag.
- Steinfeld, E. (2010). “Universal Design”, *International Encyclopedia of Rehabilitation*. Center for International Rehabilitation Research Information and Exchange (CIRRIE), Buffalo.
- Story, M.F., Mueller J.L. and Mace R.L. (1998). *The Universal Design File Designing for People of All Ages and Abilities*. North Carolina State University: Center for Universal Design.
- Taneli.(2009).<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=361&RecID=2069/> (16.03.2020).

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2004). Türkiye Özürlüler Araştırması 2002. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

The Center for Universal Design. (t.y.).

https://projects.ncsu.edu/ncsu/design/cud/about_ud/udprinciples.htm (09.03.2020).

Trost, G. (2005). State of Affairs in Universal Design in Europe. Fujitsu Scientific & Technical Journal, 41(1), s.19-25.

Tural, O. (2018). Herkes İçin Tasarım: Geçmişten Geleceğe. Tasarım, 282, s.66-69.

Türk Standardı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2012). Özürlüler ve Hareket Kısıtlılığı Bulunan Kişiler için Binalarda Ulaşılabilirlik Gereklere. TS 9111/Kasım 2011.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2014). Hayat Tabloları, 2013. TÜİK Sayı: 18522.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). Hayat Tabloları, 2015-2017. TÜİK Sayı: 27591.

World Health Organization. (1980). International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps. Switzerland: WHO Publications.

Zhang T and Dong H. (2008). Human-centred design: An Emergent Conceptual Model. Include2009, 8-10 April 2009, London, s.1-7.

Görsel Kaynakçası

Görsel 1. Engelliliğin Tanımlanan Boyutları Arasındaki İlişki: World Health Organization. (1980). International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps. Switzerland: WHO Publications.

Görsel 2. Maslow İhtiyaçlar Piramidi: Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation, Psychological Review, 50(4), s.370-396.

Görsel 3. Evrensel Tasarım Piramidi: Goldsmith, S. (2000). Universal Design A Manual of Practical Guidance for Architects. Oxford: Architectural Press.

Görsel 4. Tarihi Süreçte Açığa Çıkan Tasarım Yaklaşımları: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Görsel 5. İnsan merkezli tasarım piramidi: Giacomini, J. (2014). What Is Human Centred Design?. The Design Journal, 17(4), s.606-623.